Κωνσταντίνος Τσουκαλάς

Βιοτεχνολογία και ανθρώ πινα δικαιώ ματα

Στην πορεία του ανθρώπινου γένους, η βιοτεχνολογική επανάσταση προοιωνίζεται τις από καταβολής κοσμοϊστορικότερες ανατροπές. Οι προοπτικές που ανοίγονται μπροστά στα έκπληκτα μάτια μας είναι πραγματικά ιλιγγιώδεις. Παρ' όλους τους κινδύνους και τις αβεβαιότητες που επισημαίνονται από όλες τις πλευρές, τίποτε δεν μπορεί να συγκρατήσει την επιστήμη από το να αντιπαρατεθεί με τη μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετώπισε ποτέ: από τη στιγμή που η ζωή αρχίζει να αποκαλύπτει τα μυστικά της όλα είναι πλέον δυνατά. Αναποφεύκτως λοιπόν οι αλλαγές στις τρέχουσες παραστάσεις για τον άνθρωπο ως έμβιο ον θα είναι εξίσου ριζικές. Στο εξής δεν είναι μόνον η εικόνα, η σημασία και η λειτουργία του περιβάλλοντος κόσμου που θα μετατρέπεται συνεχώς, αλλά και η ίδια η εικόνα και η σημασία του ανθρώπινου όντος και των ανθρώπινων σχέσεων. Ηδη σήμερα οι θεμελιακότερες παραδοχές που υφέρπουν στα οποιαδήποτε συγκροτημένα κανονιστικά συστήματα φαίνεται αν όχι ακόμα να ανατρέπονται, τουλάχιστον να σχετικοποιούνται. Και βρισκόμαστε προφανώς ακόμα στα πρώτα σκιρτήματα της νέας εποχής.

Βιολογικές προφητείες

Θα αρκεσθώ σε ένα και μόνο παράδειγμα. Ηδη σήμερα η ταχύτατη πρόοδος στην αποκρυπτογράφηση των ατομικών γενετικών κωδίκων τείνει να αποδυναμώσει και να αναστρέψει τις θεμελιώδεις παραστάσεις για τη φύση του ανθρώπου. Τόσο η αφετηριακή παραδοχή της ελευθερίας της βουλήσεως όσο και το αξίωμα της φυσικής ισότητας και ισοδυναμίας των ανθρώπων ενώπιον του νόμου και των θεσμών θα πρέπει να συμπληρωθούν και να αναθεωρηθούν σε πολλές από τις προεκτάσεις τους. Είναι γεγονός ότι πολύ σύντομα η επιστήμη θα είναι σε θέση να κωδικοποιήσει μια σειρά από διαφορικά «βιολογικά προκρίματα» που σφραγίζουν τον άνθρωπο από τη γέννησή του. Ερχόμενος «εκεί», στον κόσμο, ο άνθρωπος δεν είναι tabula rasa. Και η διαφορετικότητά του δεν μπορεί πλέον να αναγνωσθεί ως απαύγασμα της εγγενούς βουλησιακής ελευθερίας του. Ο άνθρωπος δεν είναι πια, όπως έλεγε ο Σαρτρ, «καταδικασμένος στην ελευθερία του», αλλά «εγκλωβισμένος στην προεγγεγραμμένη διαφορά του». Στην αγωνία της ελεύθερης επιλογής προστίθεται η αγωνία της βιολογικής προφητείας. Ως εγγενώς διαφορετικοί, οι άνθρωποι θα μπορεί να προκαταλογογραφούνται και συνεπώς και να «προ-ιεραρχούνται» ως προς τη σωματική και ψυχική τους «υγεία», τη διανοητική τους επάρκεια, τη μακροβιότητά τους και ενδεχομένως και ως προς άλλες μεταβλητές που δεν μπορούμε καν να υποψιαστούμε ακόμα.

Ετσι, ακόμα και αν ο άνθρωπος δεν είναι εντελώς αιχμάλωτος των αυστηρών βιολογικών του προσδιορισμών, η σχέση ελευθερίας και μοίρας θα μετασημασιολογηθούν και οι μήτρες ανάγνωσης της ατομικής ευθύνης θα μετατοπισθούν. Με αποτέλεσμα να περιπλακεί ακόμα πιο πολύ η πάντα επίμαχη άρθρωση της ντετερμινιστικής και της μη ντετερμινιστικής ερμηνείας της ανθρώπινης δράσης. Και στα πλαίσια αυτά, οι αφετηρίες των θεμελιωδών δικαιωμάτων θα εμφανισθούν αίφνης ως ανεπαρκώς κατοχυρωμένες. Ακόμα και αν ο βιολογικός ντετερμινισμός παραμένει πιθανολογικός και στατιστικός, οι άνθρωποι θα νοούνται ως εξ υπαρχής ανισομερώς προικισμένοι να αντιμετωπίσουν τον κόσμο. Από τη στιγμή που διαφαίνεται η δυνατότητα μιας σχετικής έστω «πρόγνωσης» της διαφορικής φυσικής και πνευματικής εξελιξιμότητας του κάθε ατόμου, το ζήτημα της «ισότητας» δεν θα μπορεί πια να τίθεται όπως στο παρελθόν. Η δυνατότητα να διαγνωσθούν και να κωδικοποιηθούν ανυπέρθετες ατομικές διαφορές στο «έμφυτο γενετικό υλικό» κατακρημνίζει το θεμελιώδες ιδεολόγημα των ίσων ευκαιριών, και κατ' επέκτασιν τείνει να αποουσιαστικοποιήσει εντελώς το αίτημα της ισότητας έναντι του νόμου και των θεσμών. Όταν οι άνθρωποι δεν είναι μόνο «άνισοι» αλλά και εμφανίζονται ως αθεράπευτα «προϊεραρχημένοι», η αναγνώριση «ίσων δικαιωμάτων» εμφανίζεται ως πρακτικά αλυσιτελής αλλά και ως κανονιστικά αντινομική.

Η γενετική πληροφορία

Είναι βέβαια αλήθεια ότι στις ταξικές κοινωνίες οι άνθρωποι δεν μπορεί ποτέ να είναι απαλλαγμένοι από τις προεγγεγραμμένες μειονεξίες τους. Οι ταξικές ανισότητες όμως εμφανίζονται ως εξ ορισμού άρσιμες. Και δεν είναι παράδοξο ότι για όσο καιρό η ανισότητα μπορούσε να διαγιγνώσκεται και να καταγγέλλεται μόνον εκ του αποτελέσματος, ήταν δυνατόν να επιβιώνει η παραδοχή ότι η αξιοκρατική κοινωνική προώθηση των «καλύτερων», εις βάρος των λιγότερο ικανών οφείλεται σε ήσσονα προσπάθεια ή σε ολιγωρία των ελεύθερων και υπεύθυνων ατόμων τα οποία ανταγωνίζονται μεταξύ τους ίσοις όροις. Αυτός εξάλλου είναι και ο πυρήνας της οικουμενικής φιλελεύθερης εκλογίκευσης. Σε πλήρη όμως αντιδιαστολή, μια εκ των προτέρων διαγιγνωσκόμενη εγγενής βιολογική ανισότητα θέτει μετ' επιτάσεως το τεράστιο ηθικό πρόβλημα της κοινωνικής αντιμετώπισης εκείνων που δεν είναι πλέον δυνατόν να φέρουν καμιά ατομική ευθύνη για τη μειονεξία τους. Εφεξής, πέρα από το αιώνιο και άλυτο «κοινωνικό» ζήτημα της ταξικής αλληλεγγύης και δικαιοσύνης, τίθεται και το πρόσθετο «ηθικό» ζήτημα μιας γενικευμένης «βιοκοινωνικής επιείκειας», που θα καλείται να αντιπαρατεθεί στην κατίσχυση ενός οικουμενικού μετα-δαρβινικού ρατσισμού.

Ετσι ανεξάρτητα από την ήδη επαπειλούμενη κοινωνική ή εμπορική χρήση της πληροφορίας για ατομικούς γενετικούς κώδικες π.χ. από τις ασφαλιστικές εταιρείες, τους εργοδότες, τις οποιεσδήποτε εξουσίες ή τους απανταχού εκβιαστές, είναι αναμφισβήτητο ότι η ίδια η ύπαρξη των πληροφοριών αυτών απειλεί να μετατοπίσει τους όρους υπό τους οποίους ο κάθε άνθρωπος θα κληθεί να αντιμετωπίσει όχι μόνο την ίδια του τη ζωή και «μοίρα», αλλά και τις σχέσεις του με τους άλλους. Ακόμα και αν υποθέσουμε πως μόνον ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος θα δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πληροφορία για τον ατομικό γενετικό του κώδικα, και ακόμα και αν ελέγχονται αυστηρά οι παραβιάσεις του ιδιωτικού «γενετικού μυστικού» - πράγμα που είναι μεν ίσως δυνατό και ευκταίο βραχυπροθέσμως, αλλά εμφανίζεται εντελώς αλυσιτελές μακροπροθέσμως- το ζήτημα της γενετικής ταξινόμησης

των ανθρώπων έχει αυτόνομες κοινωνικές και ιδεολογικές συνέπειες.

Η κοινωνία της ανάπτυξης

Στο μέτρο που θα μπορεί να πιθανολογείται πότε και υπό ποίους όρους ο καθένας θα αρρωστήσει, θα παρακμάσει και θα πεθάνει, και να προδιαγράφονται τα πεδία στα οποία ενδεχομένως θα «πλεονεκτεί» και θα «μειονεκτεί», η γενετική πληροφορία θα αναδειχθεί σε θεμελιώδη παράγοντα του κοινωνικού ανταγωνισμού. Και έτσι αναποφεύκτως η επίκληση και η διαπραγμάτευση των γενετικών διαφορών θα ανατρέψουν τη θεμελιώδη ισοπολιτεία και την αξιωματική «ισο-δοξία» των ανθρώπων. Οι βιολογικές περγαμηνές, τα curricula genomae θα αποτελούν το προοίμιο όλων των curricula vitae. Ως βιολογικά ανόμοιοι, οι επίδοξοι «πλούσιοι» και «πένητες», «βασιλείς» και «στρατιώται» δεν θα μπορεί πλέον να εξομοιώνονται ούτε θρησκευτικά ούτε ιδεολογικά ούτε κοινωνικοεπαγγελματικά.

Στα πλαίσια αυτά λοιπόν θα τείνει να ανατραπεί ολόκληρο το τρέχον σύστημα ιδεών περί κοινωνικής δικαιοσύνης, επιείκειας και αλληλεγγύης. Και το ζήτημα θα γίνει ακόμα πιο δυσεπίλυτο όταν αναπτυχθούν τεχνολογίες προϊούσας παρέμβασης στους ατομικούς γενετικούς κώδικες. Διλήμματα που αντιμετωπίζει ήδη η ιατρική επιστήμη όταν καλείται να επιλέξει εκείνους που θα έχουν πρόσβαση στα εν στενότητι παραγόμενα θεραπευτικά μέσα, θα γίνουν ακόμα πιο έντονα όταν θα πρέπει να επιλέγουν εκείνοι που θα τύχουν «γενετικής βελτίωσης». Τα ερωτήματα αν θα πρέπει να γίνουν μακροβιότεροι και ιδιοφυέστεροι οι ήδη ιδιοφυείς ή να ξυπνήσουν ελαφρώς οι αθεράπευτα ευήθεις ή αν είναι σημαντικότερο να γίνουν χρησιμότεροι οι ήδη χρήσιμοι ή λιγότερο άχρηστοι οι ήδη άχρηστοι ανήκει σήμερα στη σφαίρα της επιστημονικής φαντασίας. Από τη στιγμή όμως που θα είναι δυνατόν να πιθανολογείται εκ των προτέρων ποιοι είναι οι μεν και ποιοι οι δε, ολόκληρο το νοηματικό σύστημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα πρέπει να μετασχηματισθεί. Τα αιτήματα για εμπλουτισμό των δικαιωμάτων στην αξιοπρέπεια, στην εργασία, στην ελεύθερη έκφραση, στην εκπαίδευση και στον φυσικό δικαστή θα είναι ίσως δευτερευούσης σημασίας μπροστά

στην ανάγκη να αναδιατυπωθούν οι προϋποθέσεις και τα όρια των ατομικών διεκδικήσεων ενώπιον του «βιολογικού δικαστή», ο οποίος όχι μόνο θα χωρίζει τα υφιστάμενα πρόβατα από τα ερίφια αλλά και θα είναι σε θέση να τα διαφοροποιεί ακόμα περισσότερο. Οι θεμελιώδεις αρχές της βιολογικής δημοκρατίας είναι ακόμα ρευστές.

Πώς λοιπόν θα ορισθούν τα ενδεχόμενα «δικαιώματα» των ανθρώπων στη γενετική «τελείωση» και «ενίσχυσή» τους, ποιος θα ελέγχει τη διαδικασία βιοπρογραμματισμού, πώς θα αντιμετωπισθεί η ανισότητα των ανθρώπων μπροστά στη «διόρθωση» των γενετικών ανισοτήτων και αδικιών; Το ενδεχόμενο μιας επιλεκτικής και εμπορευματοποιημένης ευγονίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε νέα αξιακά και πολιτικά διλήμματα που η ανθρωπότητα δεν είναι ίσως σε θέση ούτε καν να υποψιασθεί ακόμα. Οι εφιαλτικές εικόνες που θα ήταν δυνατόν να προκύψουν από τη συνάντηση της προφητικής δύναμης τους Αλντους Χάξλεϊ, της αναλυτικής δεινότητας του Καρλ Μαρξ και της σκηνοθετικής ιδιοφυΐας του Φριτς Λανγκ ξεπερνάνε και τα ακρότατα όρια της υπερβατικής μας φαντασίας. Ειρωνικά, η ιδεωδώς «ανοικτή» κοινωνία της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης των γνωσιακών δυνάμεων θα ήταν κάλλιστα δυνατόν να οδηγήσει στην πιο «κλειστή» κοινωνική «Μητρόπολη» των βιολογικά αυτοαναπαραγόμενων ευγονικών και ευγενικών ελίτ. Στην περίπτωση δε αυτή, ως «υπ-άνθρωποι» με περγαμηνές, οι γενετικά καθηλωμένοι σκλάβοι δεν θα χρειάζονταν πια να δένονται αλλιώς παρά με τις αόρατες αλυσίδες που τους καθηλώνουν στη βιολογική τους ανεπάρκεια.

Δεν υπαινίσσομαι βεβαίως εν κατακλείδι ούτε ότι είναι δυνατόν ούτε ότι «θα έπρεπε» να περιορισθεί η επιστημονική έρευνα στους αβυσσαλέους χώρους που άνοιξε η βιοτεχνολογία. Ισχύει μάλιστα το εντελώς αντίθετο. Το νέο αυτό κεφάλαιο όμως στη συλλογική περιπέτεια του ανθρώπου που ατενίζει το άδηλο μέλλον του πρέπει να αποτελέσει το αντικείμενο ευρύτατης συζήτησης και γενικού προβληματισμού. Ενός προβληματισμού που άπτεται ευθέως τόσο της κλυδωνιζόμενης εικόνας μας για τη «φύση» του ανθρώπου όσο και τα ανθρώπινα δικαιώματα που στηρίζονται σε αυτή την εικόνα.

Τα «βιοπολιτικά» προβλήματα

Το ζήτημα που τίθεται δεν είναι λοιπόν η καθυπόταξη της παραγωγής νέας γνώσης στην στενόκαρδη και ολοένα και πιο αναχρονιστική σημερινή «ηθική», αλλά στον προβληματισμό γύρω από τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που επέρχονται μέσα από τη σώρευση της βιο-γνώσης. Τα προβλήματα αυτά συνοψίζονται κυρίως στη διατύπωση νέων «δικαιωμάτων» ενός μεταβαλλόμενου ανθρώπου, δικαιωμάτων τα οποία δεν είναι δυνατόν ποτέ να απάγονται από τη «φύση» του ανθρώπου, αλλά, αντίθετα, θεσπίζονται ενάντια και εις πείσμα της φύσης. Ας θυμηθούμε ότι η ισότητα και η ελευθερία κατακτήθηκαν ενάντια στη φυσική και κοινωνική ανισότητα και αδικία, η δημοκρατία ενάντια στη φυσική και κοινωνική αυταρχικότητα και εξουσιαστικότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια ενάντια στον τρέχοντα φυσικό και κοινωνικό εξανδραποδισμό των άλλων. Και με αυτή την έννοια, οι νέες αξιακές προδιαγραφές των μελλουσών βιοτεχνικών κοινωνιών θα πρέπει να διατυπωθούν ενάντια στα ενδεχόμενα της κοινωνικής χειραγώγησης και κατάχρησης. Πάντα βέβαια η γνώση προέτρεχε των θεσμών. Σήμερα όμως κατ' εξοχήν πρέπει να τρέχουν χέρι με χέρι. Τα προβλήματα που τίθενται στην ανθρωπότητα δεν είναι απλώς «βιοηθικά» αλλά κατ' εξοχήν «βιοκοινωνικά» και «βιοπολιτικά». Και για να αποφευχθούν ανεπανόρθωτες καταστροφές η κατά τα άλλα ζωογόνος επιστημονική αλαζονεία θα πρέπει να συντρέχει και να συνδιαλέγεται με τη συστηματική κοινωνική κριτική και πρόγνωση.

Ο κ. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς είναι καθηγητής της Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΗΓΗ: Εφημερίδα Το Βήμα, 24 Νοεμβρίου 2008

https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/biotexnologia-kai-anthrwpina-dikaiwmata/